

ГУБА

Марія Олександрівна
mariya-quba@ukr.net

УДК 336.711.65

РИЗИКИ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ
УКРАЇНИ

ПОЛІЙЧУК

Марина Віталіївна
mari.poliychuk@gmail.comRISKS IN THE BANKING SYSTEM OF
UKRAINEдоцент кафедри, Університет
митної справи та фінансівстудент, Університет
митної справи та фінансів

У статті розглянуто економічну сутність банківських ризиків та підходи до їх класифікації. Проаналізовано існуючі системи управління різними видами ризиків у банківських установах та визначено основні напрями їх удосконалення. Наведено пропозиції щодо поліпшення функціонування механізму ризик-менеджменту в контексті впливу на стійку роботу банківських установ.

В статье рассматривается экономическая сущность банковских рисков и подходов к их классификации. Проанализированы существующие системы управления различными видами рисков в банковских учреждениях и определены основные направления их совершенствования. Представлены предложения по совершенствованию функционирования механизма управления рисками в контексте воздействия на работу банковских учреждений.

The article deals with the economic essence of bank risks and approaches to their classification. The existing systems of management of various types of risks in banking institutions are analyzed and the main directions of their improvement are determined. The suggestions on improving the functioning of the risk management mechanism in the context of the impact on the work of the banking institutions are presented.

Ключові слова: банківська діяльність, банківська установа, банківські ризики, кредитні ризики, класифікація ризиків, ризик-менеджмент

Ключевые слова: банковская деятельность, банковское учреждение, банковские риски, кредитные риски, классификация рисков, управление рисками

Keywords: bank activity, banking institution, bank risks, credit risks, risk classification, risk management

ВСТУП

В умовах мінливого економічного середовища, існування банківської діяльності неможливе без впливу різноманітних банківських ризиків. Вони становлять серйозну загрозу для діяльності банків, а відсутність ефективної системи управління ризиками, у кінцевому рахунку, призводить до виникнення суттєвих проблем у банку. Навчитися передбачувати та аналізувати ризики, адекватно відобразити їх в управлінській інформації та свідомо керувати ними – одне з найважливіших завдань, яке постає перед кожним банком на сучасному етапі.

Тому виникає необхідність у дослідженні системи банківських ризиків і методів управління нею, та, відповідно, попередження ризиків має стати пріоритетним напрямом розвитку банківської системи в сучасних умовах, що визначає тим самим актуальність обраної теми дослідження.

Підходи до оцінки ризиків банків та їх впливу на банківську систему відображені в роботах таких провідних вітчизняних та зарубіжних вчених з банківської справи, теорії кредиту, банківського менеджменту, аналізу кредитного ризику, теорії економічного ризику, як: І.Т. Балабанова, В.І. Грушко, О.В. Васюренко, Г. Марковіц, А.М. Мороз, Е. Морсман, А.А. Пересада, Л.О. Примостка, Т.О. Раєвська, М.І. Савлук, Н.П. Шульга та ін., а також у нормативних матеріалах Національного банку України. Вищезгадані автори й фахівці внесли великий вклад у розробку

теоретичних і практичних аспектів аналізу ризиків банківського сектора, проте дане питання ще недостатньо повно вивчено та проаналізовано і потребує подальшого розгляду та дослідження.

МЕТА РОБОТИ – визначення економічної сутності банківських ризиків та наукове обґрунтування підходів і рекомендацій щодо управління ними.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, нормативно-правові акти. При проведенні дослідження використано методи структурно-логічного аналізу, вибіркового, графічний, групування, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Банківська сфера характеризується вищим ступенем ризикованості, порівняно з іншими сферами економічної діяльності. Ця особливість зумовлена специфікою тих функцій, які виконує кожний комерційний банк. Банки мають багато партнерів, клієнтів, позичальників, фінансовий стан яких безпосередньо впливає на їхнє становище. Слід зазначити, що діяльність банку дуже різноманітна і включає операції залучення коштів, випуск та купівлю цінних паперів, видачу кредитів, факторинг, лізинг, забезпечення клієнтів готівкою тощо.

Банківський ризик – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової

вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність банку досягати своїх бізнес-цілей) [6].

Про необхідність вдосконалення сучасних методів управління банківськими ризиками засвідчують окремі результати діяльності вітчизняних банків.

Отримання прибутку, через обслуговування фізичних і юридичних осіб та іншу інвестиційну діяльність, є головною метою комерційних банків. Їх, станом на 1 січня 2018 р., в Україні налічувалося 82, що на 14 одиниць менше, ніж у попередньому році (96 банків станом на 01.01.2017). Загальні активи всіх банків склали 1 трлн. 336 млрд. грн., що на 6,37 % більше, ніж у минулому році (1,256 трлн. грн. на 01.01.2017). Банківська система України вже четвертий рік поспіль потерпає збитків. Так у 2015 р. чисті збитки банківської системи збільшилися на 26 % порівняно з 2014 р. і становили майже 67 млрд. грн. (без урахування неплатоспроможних банків). У 2016 р. банківський сектор залишався збитковим. Збитки зросли в 2,4 рази порівняно з 2015 р. – до 159 млрд. грн.. У 2017 р. фінансові результати банків покращилися, а

кількість збиткових банків продовжила зменшуватися. Сукупно усі банки в Україні зазнали збитків на 24,3 млрд. грн., що у 6,5 рази менше, ніж у 2016 р. (159,3 млрд. грн.) [5].

Такому поліпшенню сприяло, зокрема, суттєве скорочення відрахувань до резервів – у 1,8 рази порівняно з відповідним періодом 2016 р.. Найбільшу частку в доходах банківської системи протягом 2014–2017 рр. займали процентні (становили більше 60 % від загального обсягу доходів) та комісійні доходи (більше 14 %). Водночас у процентних доходах зростає частка коштів, отриманих за цінними паперами, зокрема державними, та депозитними сертифікатами Національного банку, тоді як процентні надходження від кредитування скорочуються. Це свідчить про зміну характеру функціонування банківської системи України, а саме перехід від виконання банківським сектором своїх традиційних функцій, пов'язаних із забезпеченням перерозподілу коштів між вкладниками та кредиторами, до концентрації своєї діяльності на обслуговуванні фінансових потоків державного бюджету.

Графічну інтерпретацію динаміки збитковості банків України у 2014–17 рр. представлено на рис. 1.

Рис. 1. Динаміки збитковості банків України у 2014–17 рр. [побудовано авторами за даними [5]]

З метою здійснення банківського нагляду Національний банк України виділяє дев'ять основних категорій ризику: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни відсоткової ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик [6].

Ця класифікація ризиків, певною мірою, відображає підхід Національного банку України до ідентифікації ризиків банків, але вона не є вичерпною і кожен окремих банк може доповнити її відповідно до власного бачення ризиків, з якими він працює або планує працювати (табл. 1). У цьому разі банк має розробити власну нормативну базу щодо управління визначеними категоріями ризиків, у тому числі з урахуванням кращої світової та вітчизняної практики, зокрема Базельського комітету з банківського нагляду, а також Принципів корпоративного управління.

Основними причинами виникнення ризиків у су-

часній банківській діяльності є:

- невизначеність цілей банку чи їхньої пріоритетності, суперечливість окремих стратегічних завдань;
- моменти випадковості у діяльності банку або відсутність аналізу закономірностей розвитку явищ;
- обмеженість у часі для об'єктивної оцінки ситуації, в якій перебуває той чи інший банк;
- наявність неповної інформації щодо тенденцій розвитку діяльності банку чи можливих змін фінансового стану його клієнтів [1, с. 305].

Тобто ризики банківської діяльності можуть бути зумовлені як неправильно обраною стратегією чи незадовільним рівнем керівництва, так і неефективністю внутрішньобанківського контролю за здійсненням операцій, недостатнім рівнем підготовки банківських фахівців.

Таблиця 1

Ризики банківських установ України [побудовано авторами за даними [3]]

Назва ризику	Характеристика
1. Кредитний ризик	Ризик невиконання позичальником зобов'язань перед кредитором
2. Процентний ризик	Ризик зменшення прибутку банку від кредитно-депозитних операцій за рахунок коливання процентних ставок на ринку
3. Ринковий ризик	Імовірність впливу ринкових факторів на вартість активів, пасивів і позабалансових статей
4. Валютний ризик	Ризик втрат прибутку банку внаслідок коливання валютних курсів
5. Стратегічний ризик	Ризик для надходжень і капіталу внаслідок неправильних управлінських рішень, а також неналежну реалізацію рішень
6. Ризик зловживань	Ризик збитків, до яких призводять шахрайство, розтрати і несанкціоновані дії
7. Ризик втрати репутації	Ризик скорочення клієнтської бази або відпливу грошових коштів унаслідок неспроможності банку підтримувати свою репутацію як надійної та фінансово стійкої установи
8. Ризик провадження нових банківських продуктів	Ризик втрати запланованої окупності за новими банківськими продуктами
9. Операційний ризик	Ризик втрат через шахрайство або неухважність службовців банку
10. Технологічний ризик	Ризик витрат на усунення поломок у роботі банківського обладнання
11. Документарний ризик	Ризик допущення помилок під час заповнення банківської документації, які можуть призвести до невиконання окремих положень угоди або відмови від раніше прийнятих зобов'язань
12. Юридичний ризик	Ризик порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, а також через двозначне тлумачення законів і правил
13. Політичний ризик	Ризик виникнення збитків чи скорочення обсягу прибутку внаслідок державної політики
14. Економічний ризик	Ризик втрат і відхилення від запланованої мети держави за рахунок неминучого вибору
15. Соціальний ризик	Ризик настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або трудового доходу чи витрат на лікування та соціальні послуги
16. Інфляційний ризик	Ризик непередбачуваних втрат унаслідок інфляційних процесів
17. Ризик ліквідності	Ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки

Найбільшу небезпеку для комерційних банків у контексті забезпечення та збереження їх фінансової стійкості несуть в собі кредитні ризики, тому впровадження нових, більш ефективних методів оцінки, управління, а відтак, попередження кредитних ризиків має стати пріоритетним напрямком розвитку банківської системи України.

У листопаді 2017 р. парламент підтримав у першому читанні законопроект про створення в Україні кредитного реєстру. Кредитний реєстр (КР) – інформаційна система, яка акумулює дані про кредитні угоди фінансових установ та стан їхнього виконання. Банки використовують цю інформацію для оцінки ризиків у процесі кредитування, а центральний банк – як інструмент банківського нагляду та регулювання. За даними Світового банку, на сьогодні КР працюють у 96 країнах із 166. Із них у 44 країнах реєстр співіснує із кредитними бюро, причому кількість таких держав зростає [6].

Запровадження кредитних реєстрів в Україні матиме багато позитивних наслідків. Банки зможуть краще оцінити платоспроможність позичальника до видачі кредиту та вчасно дізнатися про його проблеми з обслуговуванням інших боргів. Це знизить імовірність кредитування ризикованих клієнтів, підвищить якість кредитного портфеля та довіру кредиторів до якісних позичальників. НБУ зможе використати кредитний реєстр для потреб банківського

нагляду та фінансової стабільності:

- моніторингу кредитного ризику та управління ним;
- точнішої оцінки ймовірності дефолту позичальника та очікуваної частки втрат при дефолті;
- узгодження оцінки ризику за кредитами в різних банках.

Таким чином, ми вважаємо, що для мінімізації можливих втрат банків під впливом кредитного ризику необхідною є розробка та впровадження відповідного комплексу превентивних заходів, до яких ми відносимо:

1) на рівні Національного банку:

- створення більш жорстких обмежень щодо максимальних розмірів кредитної угоди, виходячи із розміру самого банку;
- впровадження обов'язкового та більш жорсткого контролю за ризикованістю проведених банками операцій;
- забезпечення виконання банками певного, адекватного до конкретних економічних умов, рівня резервів під активні операції. У цьому контексті має передбачатися не лише їх нарощування, але й зменшення, виходячи із економічного клімату країни;

2) на рівні банків:

- застосування більш прозорих та ефективних методик перевірки платоспроможності та кредито-

спроможності позичальників;

- більш ґрунтовну перевірку кредитної історії кожного позичальника;
- пошук ефективного балансу між ризикованістю та прибутковістю інвестиційних проєктів;
- запровадження більш дієвої системи їх відбору;
- відмова від так званих швидких кредитів.

Ризик ліквідності – виникає тільки тоді, коли ліквідні активи банку недостатні для покриття короткострокових зобов'язань банку. При виникненні такої події банк мусить покрити свої зобов'язання за рахунок конвертації в грошові кошти своїх неліквідних активів з наступним капітальним збитком [4].

Ризик ліквідності визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат. Ризик ліквідності виникає через нездатність управляти незапланованими відтоками коштів, змінами джерел фінансування та/або виконувати позабалансові зобов'язання.

Для оцінки ризику ліквідності необхідно враховувати викладені нижче фактори:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази щодо управління ризиком ліквідності, затвердженої відповідними органами банку, виходячи з принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;
- обсяг активів балансу та їх розподіл за ступенем ліквідності у відношенні до структури зобов'язань;
- обсяг, структура та рівень диверсифікації пасивів;
- погіршення репутації банку на ринку, що виявляється через зниження кредитних рейтингів і підвищення процентних ставок під час залучення коштів цим банком;
- наявність адекватного плану на випадок кризових обставин;
- існування своєчасної, точної та інформативної управлінської інформації;
- рівень і кваліфікація керівництва та персоналу;
- наявність відповідних механізмів контролю для моніторингу точності інформації, відповідних облікових підходів і дотримання положень або законів.

Ринковий ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі [4].

Система управління ринковим ризиком складається з регламентних документів – політик, положень, процедур, процесів тощо, які затверджуються відповідно до обраної форми корпоративного управління з урахуванням розміру банку та складності його операцій.

Ризик зміни процентної ставки – наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів.

На виникнення процентного ризику впливають такі фактори:

- зміна рівня процентних ставок (швидкість зміни, тривалість зміни, напрямок зміни: підвищення або зниження);
- зміна процентної різниці між ставками залучення та розміщення коштів;
- чутливість активів та пасивів до змін процентних ставок на грошовому ринку;
- обсяг активних та пасивних операцій банку, чутливих до зміни процентних ставок;
- структура активів та пасивів банку та її зміна.

Метою управління процентним ризиком є збереження прибутку та капіталу Банку від негативного впливу зміни процентних ставок. Для досягнення зазначеної мети при управлінні процентним ризиком банк концентрує свою увагу на активах та пасивах, які чутливі до зміни процентних ставок

Великий вплив на фінансовий стан банку в умовах нестабільності економіки справляють валютні ризики. Валютний ризик банку становить небезпеку валютних втрат, пов'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти стосовно іншої (у тім числі національної).

Управління валютним ризиком передбачає детальний аналіз, оцінку можливих наслідків, вибір методів хеджування.

Управління валютним ризиком базується на виборі певної стратегії менеджменту ризику, яка містить такі основні елементи:

- використання всіх можливих способів ухилення від ризику, який призводить до значних збитків;
- контроль і мінімізація сум збитків, якщо немає можливості уникнути його повністю;
- страхування валютного ризику в разі неможливості його уникнення.

Операційно-технологічний ризик – це потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з погляду керованості, універсальності, надійності, контрольованості й безперервності роботи цих технологій [4].

Такі недоліки можуть призвести до фінансових збитків через помилку, невчасне виконання робіт або шахрайство або стати причиною того, що інтереси банку постраждають у якийсь інший спосіб, наприклад, кредитні працівники або інші працівники банку перевищать свої повноваження або здійснюватимуть операції, порушуючи етичні норми або із занадто високим ризиком.

Ризик репутації – ризик для надходжень та капіталу, який виникає в результаті суттєвих негативних змін в публічній думці про Банківську групу або її учасників, що призводить до критичних втрат в залученні грошових ресурсів і клієнтів.

Основні завдання Банківської групи при контролі за ризиком репутації:

- забезпечення високих показників діяльності учасників групи;
- здійснення якісного і кваліфікованого обслуговування клієнтів;

– забезпечення своєчасного виконання зобов'язань перед клієнтами;

– забезпечення репутації надійного і ділового партнера.

При оцінці ризику репутації враховується потенційний вплив громадської думки на вартість як окремого учасника, так і Банківської групи в цілому. При оцінці громадської думки слід враховувати і думку про Банківської групи всередині самої групи. У кількісному підході під репутацією розуміється «різниця між купівельною ціною організації і вартістю по балансу всіх її активів і зобов'язань». За міжнародними стандартами ділова репутація, або гудвіл, являє собою різницю між ціною, заплаченої за підприємство покупцями, і «справедливою вартістю» (дана величина найчастіше значно відрізняється від простої вартості всіх активів фірми). Обидва методи дають чітку схему оцінки ділового капіталу. Однак їх недолік полягає в тому, що визначити репутацію можна лише після продажу фірми. Крім того, є ризик вклю-

чити в ціну репутації фактори, які не мають прямого відношення до вартості.

У ході проведення своєї діяльності у кожній компанії рано чи пізно виникають проблемні процеси, які можуть обернутися для компанії не тільки фінансовими втратами, але і втратою довіри з боку суспільства в особі клієнтів, інвесторів, партнерів, акціонерів, регулюючих органів.

У зв'язку з цим, виникла ідея створення таких механізмів, які б дозволили мінімізувати ризики, пов'язані з такими процесами. Один з таких механізмів виник порівняно нещодавно і отримав назву "комплаєнс".

Комплаєнс ризик – це потенційний або реальний ризик регуляторних санкцій, фінансових збитків, репутаційних втрат, що виникають в результаті недотримання норм законодавства, положень внутрішніх документів (політик, процедур, положень, правил), стандартів добросовісної конкуренції, ситуацій конфлікту інтересів, недотримання вимог корпоративної етики.

Таблиця 3

Окремі джерела виникнення та прояву в банку комплаєнс-ризиків [2]

Джерело виникнення ризику	Наявність ризику
1. Порушення загальних вимог законодавства	Відсутність дозволу на здійснення певного виду операцій (послуг)
	Неповідомлення про зміну реквізитів (місцезнаходження) банку або відділення банку
	Невідповідність (повна або часткова) продукту чи процесу вимогам законодавства
2. Порушення нормативних вимог регулятора та контролюючих органів	Порушення економічних нормативів, встановлених регулятивним органом
	Ненадання, несвочасне надання або надання недостовірної звітності контролюючим органам
	Порушення режиму використання банківських рахунків
3. Порушення вимог законодавства, що стосуються збереження банківської таємниці та конфіденційності інформації	Необгрунтоване зменшення фінансових ресурсів банку або поява фальсифікованих фінансових документів
	Знищена банківська інформація (поява модифікованої) у системі обробки інформації
	Пошкоджені (зниклі) матеріальні засоби, виведені з ладу засоби зв'язку та системи дистанційного обслуговування
4. Порушення норм законодавства, що стосуються захисту прав споживачів банківських продуктів	Установлення несправедливих (некоректних) умов у договорах на надання банківських послуг
	Недобросовісні пропозиції та зміст реклами банку для залучення нових клієнтів
	Ненадання, несвочасне надання або надання недостовірної інформації клієнтам
5. Невідповідність організаційної структури або архітектури банківських процесів	Порушення вимог щодо подвійного контролю за проведенням операцій (виконавець-контролер)
	Відсутність органів управління (комітетів), створення яких вимагається законодавством
	Порушення установлених законодавством строків надання документів на вимогу контролюючих органів
6. Недотримання прийнятих стандартів банківської діяльності, етичних норм та правил поведінки	Порушення вимог внутрішніх документів банку щодо правил поведінки й етичних норм між фахівцями банку
	Порушення вимог внутрішніх документів банку щодо запобігання конфлікту інтересів з іншими банками
	Порушення вимог внутрішніх документів банку щодо обслуговування клієнтів

ВИСНОВКИ

Таким чином, у банківській системі України, незважаючи на ускладнення соціально-економічної ситуації в державі, цілісного підходу до управління ризиками в діяльності банків не існує. Відсутні стратегія та концепція банківського ризик-менеджменту, які б визначали цілі, методи управління ризиками, забезпечували вирішення теоретичних і проблемних питань впровадження ризик-менеджменту. Окрім того, ба-

гато керівників банків усвідомлює, що при відсутності ефективних методів оцінки ризиків, ефективних результатів покращення діяльності банків неможливо досягти. У таких умовах неефективна діяльність щодо впровадження та результативності ризик-менеджменту призведе лише до збільшення витрат. Тому не випадково, що при вирішенні питань про створення структурних підрозділів, які займатимуться ризик-менеджментом, постає питання про відповідність витрат

на оцінку ризиків і отриманих результатів.

За оцінками фахівців, управління банківськими ризиками повинно ґрунтуватися на таких принципах:

- свідоме прийняття управлінських рішень із метою отримання запланованого прибутку та інших результатів;
- здійснення управління визначеними та врахованими ризиками;
- забезпечення негативного впливу ризиків;
- незалежність управління окремими ризиками;
- співставлення рівня врахованих ризиків із рівнем доходності банківських операцій;
- урахування часового фактору при управлінні ризиками;
- урахування загальної стратегії банку в процесі управління ризиками;
- урахування можливості передачі частини ризиків на контрагентів банку.

Список використаних джерел

1. Жарій Я.В. Інструментарій комплексного контролінгу в системі банківського ризик-менеджменту / Я.В. Жарій // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – № 4 (4). – С. 302–309.
2. Калініченко Л.Л. Теоретичні аспекти функ-

ціонування комплаєнсу у вітчизняних банках [Електронний ресурс] / Л.Л. Калініченко. – Режим доступу: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_06/250.pdf.

3. Кривцун І.М. Управління ризиками комерційного банку / І.М. Кривцун, О.І. Кутник // Регіональна економіка. – 2016. – № 4. – С. 104-106.

4. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»// Постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 р. № 104.

5. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua

6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>. – 11.03.2017 р.

7. Шевчук А.М. Банківські ризики: міжнародні та вітчизняні стандарти [Текст] / Антон Михайлович Шевчук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В.А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 24. – № 2. – С. 38-42.